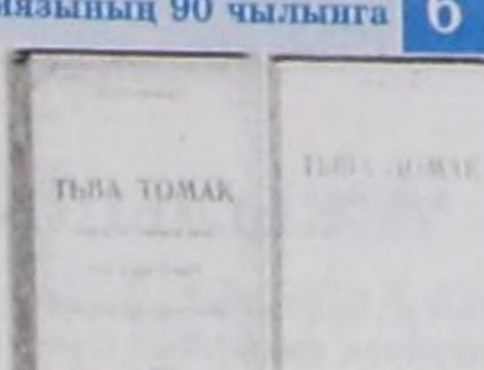

Совет Тывага
чаартылгаларЛатин би-
жиктиг ном-
нарБурунгаар
көрүштүг
удуртукчу

126 (18553)

925 чылдың
агуст 31-де үнүп эгелээн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

аар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың
октябрь
9
четверг

ТЫВАДАН «ХУУЛГААЗЫН КИНО»

Журналистер фестивалы «Бүгү Россия – 2014»

Октябрьның 1-ден 7-ге чедир Сочиде 18 дугаар «Бүгү Россия – 2014» журналистер фестивалы болуп эрткен. Бо чылгы фестивальдың тускай аалчызы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол болган.

Фестивальдың хемчеглериниң аразында Тываның культурлуг, турисчи болгаш экономиктиг күчүзүнүң дугайында чараш презентация болган. Чурттуң болгаш делегейниң аңгы-аңгы хоорайларындан журналистер ону сонугап көргөш, октябрьның 11-де Россияның составына каттышканындан бээр 70 чылын демдеглээр деп турар Тыва дугайында хөйүнү билип алганнар.

«Бүгү Россия» фестиваль – чурттуң профессионал арга-дуржулга солчулгазының шөлү, аңаа массалыг инфомация чепсектериниң төлээлери оларны дүвүредип турар темаларга хамаарыштыр ажык чугааны чорудуп, аныяк тускай эртемниглер-биле дуржулгазын үлежип, профессионал мергежилин бедидип, россияжи журналистниң эрге-байдалын быжыглаар аргалыг. Бо чылын фестивальга чугаалашкан кол чүүл – Сибирьниң кижилери, оларда шийтпирлеттинмиң турар айтырыглар болгаш онзагай болуушкуннар. Ындыг уттундурбас болуушкун – Тыва биле Россияның найыралының 100 чылы. Ол байырлалга хамаарыштыр РФ-тиң Журналистер эвилелиниң даргазы Всеволод Богданов, а ооң-биле кады 100 дээр дээн репортерлар Тывага кээп чораан.

«Тывага чорааныыс дыка ажыктыг болгаш чугула болган, чүге дизе бистер республиканың төөгүзүн, чоннуң төөгүзүн эки билбес турган бис. Республиканың найысылалына чедир 7,5 шак иштинде узун, солун, чараш орукту эртип чорааш четтивис, хуулгаазын кинода-биле демей болду: агаар-бойдус, кижилер, культура. Тывага эрттиргенивис шак, хүн бүрүзү бир-ле ажыдыышкын, магадал-биле холбашкан» – деп, Всеволод Богданов сеткил ханыышкынын илеретти.

(Уланчызы 5-ки арында) ➡

Школачы чай

Уруглар дыштанылгасы

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының медээзи-биле, бо чайын Тываның аңгы-аңгы хевирлериниң лагерлеринге 21587 бичии уруг кадыын экижидип, дыштанган.

Республикага ниитизи-биле 212 лагерлер, ооң иштинде хоорай даштының 15, майгын 12, школа девискээриниң 183, күш-ажыл болгаш дыштанылганың ийи лагері ажылдаан. Ийи чыл улай Каа-Хем кожуунга Бүрен-Хем сумузунуң ортумаа школазының баазазынга «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хой-ниити организациязының эгелээшкини-биле «Ада-чурт» шериг-патриотчу кижизидилгениң майгын лагері ажылдаан. Үерден когараан чурттакчы чонну социал камгалал сорулгалыг Россия Федерациязының Чазааның айтыышкыны-биле Бай-Тайга, Барыын-Хемчик база Сүт-Хөл кожууннарындан 497 бичии уругнуң кадыкшылын экижидерин организастаары-биле Тыва Республикага 25,6 млн. рубльди аңгылаан. Бичии уруглар, оолдар Крым Республиканың Евпатория хоорайының «Чайка» кадыкшыл экижидер лагеринге, Бүгү-россияның «Океан» бичии уруглар төвүнге база ол ышкаш республиканың «Юность», «Металлург» лагерьеринге дыштаныр аргалыг болган.

Оон ыңай орулга чок база хой ажы-төлдүг өг-бүлелерден, өскүс болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уруглар, муниципалдыг, республика болгаш Бүгү-россияжи моорейлерниң, маргылдааларның тиилекчилери, идепкейжилер – 500 уруг «Чайка» лагеринге дыштанган.

Красноярск, Алтай крайларның, Хакас Республиканың, Москва областың база Россияның өске-даа регионнарының санаторий-курорт албан черлерин каттай алырга, республикадан дашкаар Тывадан ниитизи-биле 2 857 оолдар, уруглар дыштанып чорааннар.

Лагерьерлерге дыштанган уруглар саны, эрткен чыл-биле деңнээрге, республикада ниитизи-биле 14,3 хуу өскөн.

Мөөрей...

ЧЕЧЕК КАЙДА, ЧЕЧЕН КЫМДА?

«Шын» солун эртип турар 2014 чылда номчукчуларның сонуггалын хаара туду бээр элээн каш солун төлевилелдерни боттандырган. Оларның аразында хемчээли улуг болгаш хуусаазы узун «Төрээн чуртун төөгүп берем» деп конкурс болгаш «Чараш чугаа» деп мөөрейге номчукчулар идепкейлиг киришкен.

«Чараш чугаа» мөөрейинге ниитизи-биле 24 киж киришкен. Оларның 6-зы 2-3 ажылдар дужааган. Ынчангаш мөөрейге ниитизи-биле 31 ажыл – чараш чугаа киришкен. Ажылдарның 2-зи негелдеге дүүшпес болганындан түннел үезинде үнелел албаан. Арткан 29 ажылды «Контактыда» «Шын» солуннуң арнынга чырыткан бис.

(Уланчызы 3-кү арында) ➡

Чурукта: Мөөрейжилерниң эң-не бичиизи Солдук Хертек – Маңгун-Тайга кожууннуң Музур-Аксы ортумаа школазының 6-гы класының тергиин эки өөредилгелиг өөреникчизи.

Бодалга

Башкыыс биске берге бодалга берген. Бежелээ борбак баштарыыс-биле бодандыыс. Буян боданып-боданып бижээн: «Бо, башкы!». «Багай, Буян, багай! Башыңга баргаш, бода». Буян баажыланчак болгаш бода-ваан. Боорзактарын быжыргаш, Биче-

Башче Болат-биле балыктап батканнар. Бир, бежен балык! Богда! Буяның борбак бажыңга биези бодалгазы боду белени-биле бодаттына берген. Бажыңың баргаш, бүзүрелди-биле бижээн. Берген бодалгазын бодаан боорга, башкызы: «Беш, Буян!».

Солдук Хертек.

Н.Өлзей-оолга тураскаадып...

Октябрьның 2-де РФ-тиң Президентизиниң хөй-ниити хүлээп алыр черинге республика Баштыңы Шолбан Кара-оолдун дилээ-биле ооң оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак хууда айтырыгларлыг хамаатыларны хүлээп ап тура, Николай Өлзей-оолга тураскааткан кино неделязы эрттирер шиитпирни хүлээп алган.

Хүлээп алышында РФ-тиң алдарлыг, Тыва АССР-ниң Улустун артизи Николай Өлзей-оолдун уруу Галина Ондар чаладып келген. Ол республиканың фильмотекасы ооң ачазы кол рольдарның бирээзин ойнаан (бодунун үезинде улуг сонургалды болдурган) «Что там, за поворотом?» деп кинофильмни тыпкаш, садып ап, чонга көргүскен болза деп дилеглиг болган.

1959 чылда чурттуң кинотеатрларының экранында режиссер Андрей Алсоловнуң «Люди голубых рек» («Ак-көк хемниң кижилери») деп фильми үнген. Тыва артистериниң эң баштай ойнап киришкен кинозу ол. Николай Өлзей-оол ооң кол рольдарының бирээзи — Кавай-оол ирейни ойнаан. Ниитизи-биле артист 7 кинофильмге тырттырган. Оларның аразындан 1980 чылда чурттуң кинопрокадынга көстүп келген Одессаның киностудиязының үндүргени «Что там, за поворотом?» деп кинофильми улуг чедишкинниг болган. Тыва эки турачы дайынчыларга тураскааткан болгаш салгалдарның харыл-заазын көргүскен бо кино улуг сонургалды болдурган, ылаңгыя тыва көрүкчүлөр ортузунга ол дыка алдаржаан. Харалаан, бо хүнде Тываның кинофондузунда ол кинофильм чок.

Николай Өлзей-оолдун хөй чылдарда чогаадыкчы ажылы чазак шаңналдары-биле демдеглеттинген, ооң иштинде Моол Арат Республиканың база бар. Тылдың ажил-ишчизи болгаш ол Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустун тирилгезиниң 30,40 чылынга тураскааткан медальдар-биле шаңнаткан. Бай-Тайга кожуунун Тээли суурда Культура бажыңыга Николай Өлзей-оолдун адын тывыскан. Оон аңгыда Николай Өскеевич Өлзей-оолдун ады «XX чүс чылдың алдарлыг кижилери» деп Күрүне дептеринде кири бижиттинген.

Артистиң уруу Галина Ондар-биле ужурашкан, Анатолий Дамба-Хуурак: «Тыва культураның шылгараңгай ажил-дакчыларының бирээзи Николай Өлзей-оолдун ады кажан-даа уттундурбас ужурулуг. Республика Баштыңы чаңгыс эвес удаа демдеглээн болгай, тыва чоннуң эң эки төлээлериниң амыдырал-чуртталгазы, ажил-чорудулгазының чижээнге аныяк-өскени өөредип кижизидер ужурулуг бис. Аныяктарга чоргаарланып болур чүүлдеривис бар дээрзин бадыткаалыңар. Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылында чөптүг болгаш чаагай чорукка, улустар аразының найыралыга амыдыралын бараалгадып чораан Николай Өлзей-оол ышкаш алдарлыг кижини, ооң ажил-амыдыралын төлөпти-биле көргүзөр бүрүн эргелиг» — деп демдеглээн.

Ужуражылганың түңнелинде ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызынга патриотчу кижизидилгени күштелдирер соорулга-биле Тываның өөредилге черлеринге Николай Өлзей-оолдун амыдырал-чуртталгазынга болгаш ажил-чорудулгазынга тураскааткан культура-массалыг хемчеглерни эрттирер даалганы онааган. ТР-ниң Культура яамызынга Николай Өлзей-оолдун ойнап кааны киноларының көрүл-дезиниң неделязын ооң уруу Галина Ондарның киржилгези-биле чалап алгаш эрттирерин, ол ышкаш 2015 чылда «Что там, за поворотом?» деп фильми садып алыры-биле акшаны аңгылаарын хүлээндирген. Республиканың күрүне архиви Николай Өлзей-оолдун сактышышкыннарын орус дылче очулдуруп болгаш ооң киржип турары кинофильмнерниң хоолгазын күрүне шыгжамырынча кириер дугайында айтырыгны шиитпирлээр ужурулуг.

Ажылының шынары — хыналдада

Тываның Баштыңы Чазак кежигүннериниң ажылының шынарын кожууннарже үнүүшкүннер, чон-биле ужуражылгалар таварыштыр хынаар.

«Чазактың тургузуун эскет чок солуур бодалдар менде чок, ынчалза-даа яамылар болгаш албан черлериниң удуртукчуларынга берген даалгаларның күүселдезинге, оларның дорт харысалга хүлээнген программаларының боттандырышынынга хамаарыштыр эвээш эвес айтырыгларым бар. Бо чоокку үелерде мээң кожууннарже үнүүшкүннерим, ажилчын ужуражылгаларым, сургакчылаашкынарным Чазак кежигүннериниң башкарып турар болгаш харылап турар адырларының аайы-биле ажил-чорудулгазының шынарын сайгарып көөр сорулгалыг» — деп, Шолбан Кара-оол оралакчыларның болгаш сайыттарының албан-хүлээлгезин күүседип турар удуртукчулар-биле, селектор харылзаада кожууннар администрацияларының даргалары-биле аппарат хуралына медеглээн. Республиканың Баштыңы бирги оочурда сайгарып көөр кезек айтырыгларны тодараткан. Оларның аразында — республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын баш бурунгаар ажилдап кылыры болгаш 2015 чылдың база 2016-2017 чылдарга чедир бюджет төлөвилелин ажилдап кылыры, чурттакчы чоннуң сайгарлыкчы чорукка идепкейин бедидери, биче болгаш ортумак бизнести деткири, тудуг үлетпүрүн сайзырадыры, «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелин чурттакчылыг суму бүрүзүнге боттандыраары.

Шолбан Кара-оол, ооң бодалы-биле, чогуур деңгелде күүсеттинмейн турар бодунуң берген даалгаларының дугайында сагындырган. Оларның бирээзи — тус черниң бараан бүдүрүкчүлериниң ай санында ярмаркаларын эрттирери, ооң иштинде «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдин киржикчилериниң бүдүрген чүүлүн «Сүбедей» спорт комплекзиниң баазына ай санында ярмаркаларга садып-сайгарары, дыштаныр хүннүң ярмаркаларын шынарлыг организастаары. Тываның Баштыңы кожууннарның чагыргаларының даргаларына бизнес-каттыжылгалар төлээлекчилери-биле ужуражылгаларны ай санында боттары

эрттирип, байдалды ыяк билит, дигени-биле хемчеглерни алырын даа-кан. «Бүдүрүлгениң идепкейлиг сайзыралы кайда, кандыг чылдаганын биле оожургап, аскап турарын, кай-чүү чедир болдунмайн турарын, кай-алыры-биле ындыг ужуражылгалар бодум ай санында эрттирерин план жок чугула чүүл — тус черниң бараан бүдүрүлгезиниң сайзыралын хандыры» — деп демдеглээн.

Чылыг болгаш энергетика, өөрүс дилге сайыттарының, Мөңгүн-Тайга база Өвүр кожууннарының администрация удуртукчуларының илеткелерин ол дыңнаан. Тываның Баштыңының Администрация хыналда эргелиг амыдырал хандырылга болгаш социал адырның объектилериниң кышка ба-леткеленин шынарын сайгарып кам-даалганы берген. Оон аңгыда Чылыг энергетика яамызынга, Оңза байдал болгаш хамааты камгалаалына талазы-биле херектер агенттигине бүгү курлавырларын, ооң иштинде тыва канык хыналдазын чоокку үеде чурдарын дааскан.

«Бот-боттарывысты хүндүлежиң, хей-аъдывысты көдүрүп чоруулуңар»

Тыва Республиканың Хамааты камгалап болгаш онза байдалдар талазы-биле херектер агентилелинге хамаарып бойдус халавы болгаш авариялыг байдалдың уржуктарындан камгалаар албан чери бистиң республикага 3 чыл бурунгаар тургустунган. Бо албан чериниң ажил-чорудулгазының дугайында сонургап, ооң удуртукчузу Мergen Дамдынович ООРЖАК-биле чугаалаштым.

— Мergen Дамдынович, удуртуп-башкарып турар ажылыңар дугайында чугаалап көрүнерем.

— Мээң ажилдап турар черимни Тыва Республиканың девискээринде авариялыг байдалдың уржуктарын чайладыр албан дээр. Ажылывыстың угла-нышыкыны, республиканың хоорай, суурларында электри станциязы үрели берген таварылгада, ону авариялыг байдалдан чайладып, чонну чырык-биле хандырып дузалаар бис. Бистиң албан чери ол хире улуг, күчүлүг станция техникаларлыг. Оон аңгыда хоорайларның изиг, соок суг дамчыдар четкилери доңа бергеш, үрелгенде, ону эргизер техника база бар. Мында 14 кижиле ажилдап турар, 2-зи электри четкизиниң станцияларын харылаар, бир каңнакчы, сантехник, экскаватор башкарыкчызы, 5 чолаачы, бухгалтер, кол инженер. Шуптузун чаңгыс аай идик-хеп-биле хандырып турар, ажил берге болгаш кончук харысалгалыг. Чонну кандыг-бир айылдан камгалаарына бүгү тала-биле белең, шиитпирлиг болгаш тура-соруктуг оолдар

ажылда хаара туттунган.

— Авариялыг байдалдан чайладыптар техника-биле хандырылга кандыгыл?

— Бистиң ажилдап турар черивис тургустунгандан бээр ам ноябрь айда 3 чыл болур. Хандырылгада хомудал чок. Чаа, күштүг болгаш амгы үениң биле дериттинген 2 «Камаз», 1 «Урал» бар. Тываның ырак, чедери берге кожууннары Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл болгаш Тожуе удаа-дараа сургакчылап чоруп каар бис. Бо адааным кожууннарның чырык-биле байдалы бергедежи бээр. Ынчап баарга бистер техникавысты алгаш, оларның чырыын «Тываэнерго» ААН-ниң ажилчынары кылгыжеге чедир турар-дыр бис. А 2 чыл бурунгаар Чеди-Хөл кожуун хамыкты дүвүреткен болгай. Бистер ол кожуунга чылыгны, чырыкты харылаар дээш ай-айы-биле чурттап турдус. Ынчангаш кандыг-даа үеде чонга дузалаарына болгаш камгалаарына белең бис.

— «Кижиле — чурттуг, куш — уялыг» деп чоннуң мерген сөзү бар. Алыс чуртуңар, ажил-ижиңер болгаш өг-бүлөңер-биле таныштырып көрүңерем, Мergen Дамдынович.

— Мээң ада-өгбөм Сүт-Хөл чуртуг. Мен аңаа 1962 чылдың июнь айның 15-те төрүттүндүм. Чадаананың №1 школазын өөренип дооскан мен. Ол-ла чылын Тываның автоорук техникумунче кирериниң шылгалдаларын эки дужаап алгаш, 3 чыл дургузунда студентилеп өөрдүм. 1980-1982 чылдарда шериг херээн эрттиргеш келгеш, Кызыл кожуунуң КАИ албанынга 1992 чылга чедир 10 чыл иштинде ажилдаан мен. Хүндүлүг дыштанылгаже үнгеш, алгы-кеш эттээриниң талазы-биле биче бүдүрүлгени тургузуп ап, ону 1999 чылга чедир ажилдаттым. Ол-ла чылын «Кара-Даг» арат ажил-агыйын ажыдып, ону 6 чыл дургузунда башкарып келдим. 2005 чылдан эгелеп Кызыл кожуунуң эки турачы улусчу дружиназын 1 чыл иштинде удурткан мен. Дараазында чылын Каа-Хем суур-нуң тус чер депутатына соңгуткаш, чуртталга-коммунал ажил-агыйының даргазынга ажилдаан мен. Каа-Хем биле Сукпак суурнуң изиг, соок суг дамчыдар хөй санныг четкилерин чаартып кылган бис. 2011 чылдан эгелеп

бо хүнге чедир ТР-ниң девискээринде авариялыг байдалдың уржуктарында чайладыр албанның удуртукчузу бол ажилдап тур мен. Өөм ишти башка кижиле, Светлана Бүрүткеловна дээр, ө хүндүлүг дыштанылгада. Белек биле Буян деп ийи оолдуг бис.

— Силерниң коллективинер оолдар хөй-дүр, Мergen Дамдынович, тыва эр кижиниң төлөптү мөзү-шынарының дугайында кандыг бодалдыг силер?

— Шаандан тура-ла тыва эр кижиниң хей-аъды болгаш сүлдэзи бедил чораан. Ол чүл дээрге, арага-дара ишпес, таакпы тыртпас, корум-чүрүм үрөвес, бурун өгбелериниң чагыны чандыр баспайн сагыыр, оларны хүндүлээр турган. Чүгүл оолдар эвес, кожуун бүрүзү ада-өгбелериниң ук-төөгүзү мергеннерниң чагыг-сүмезин хандып шингээдиң ап чорза эки. Бистиң албан черинде шупту оолдар база чаңгыс кыс кижиле бар. Бодум база оолдары болгаш оларны бичинизинден-не эрес-кежээ, төлөптиг кижилер болур силер деп чагып-сургап чоруур мен. Эр кожуун өг-бүлөзүн, долгандыр турар хурзалеңин болгаш төрөөн чуртун, төрөө чонун камгалаар, хайгаараар болгаш тура-соруктуг болур ужурулуг. Частырыг кылып чоруур оолдарга чагыны «тайып ушкаш, даянып туруп келтирер» деп база Тываның эр чонун бот-боттарывысты хүндүлежиң, хей-аъдывысты көдүрүп чоруулуңар деп кыйгыраар-дыр мен.

— Чонга дузалаар чымыштыг, харысалгалыг ажылыңардан аңгыда хостуг үеңерни канчаар эрттирер турар силер?

— Чай чок ажил-агыымдан чардыгып, хостуг үемде балыктаарына ыңай мен. Төрөөн делгемнеривистиң чараш черлери Улуг-Хемниң, Элегестин эрине дургаар агаарлап, балыктаар чаңчылым бар. Оон аңгыда Тожунуң тайга-сынының чараш чурумалын маңдап, балык-байлаңын сүрүп, хемнед хөлдерин эргий кезири чордум.

— Айтырыгларга харылап бергениңер дээш четтирдим, ажил-ижиңер чедишкинниң-ле болзуңар.

Анисья ТЮЛЮШ

чугаалашкан

Азияна ТАУНУҢ тырттырган чургуу.

ЧЕЧЕК КАЙДА, ЧЕЧЕН КЫМДА?

(Эгези 1-ги арында).

Республиканың хоочун солунунун редактору Инна Дамба-Хуурак бодалы-биле мындыг конкурс-номчукчу биле солунун аразында харылзааны улам быжыгалап, «Шын» чонунга хүндүткелдиг солун дээрзин бадыйткап турар. Инстин номчукчуларыбыс төрзэн ды-нын уран-чеченин, төрөл чонунун ерген угааннын бодунда сиңир-ген, уян, чараш сеткилдиг, бурун-нар көрүштүг кижилер дээрзин конкурска келген ажилдарны ном-ааш, эскерип болур.

«Чараш чугаа» мөөрейниң ти-екчилерин илереткеш, октябрь 2-де «Шын» солун редакциязынче кир-киччилерни чалаан бис. Ужуражыл-ага 3 аалчы келген. Олар кымнарыл дээр — Айнура Шалган, Алдынай Сааянның авазы Лориса Уйнууш-аевна Саая база Солдук Хертек. Ай ажилдарның аразындан кым эң ечен, тывынгыр болгаш уран сөскүр олганы? Ук айтырыгга харылаар етинде келген аалчыларыбыс-биле аныштырал.

Айнура Шалган.

Конкурстуң «Үзел бодалдың кып-ыкчызы» номинацияның эдилекчи-и Алдынай Саая. Кызыл хоорай-ның 100 чыл оюнга тураскааткан «Хоорайым» деп эгелиг кыска чогаа-нын Алдынай «Шынче» чоруткан. Ус ажилдың кичээнгейни хаара уда бээр онзагай талазы — шупту юмалар чаңгыс дөмей үжүктөрдөн гелээни. «Чараш чугаа» мөөрейи-ге ужуун оон алгаш, «Шын» солун-а тускай конкурс кылдыр чарлат-ынган. Алдынай амгы үеде Санкт-Петербург хоорайның Герцен аттыг университетинде көрей дыл факуль-тетинде ийги дээди эртем чедип алыры-биле өөренип турар. Оң авазы Лориса Уйнуушкаевна Саая-дан уруунуң дугайында чугаалап дээрин дилээривиске, мынчаар ха-рыылады:

— Бистиң өг-бүлевис «Шын» со-луну номчурунга ынак болгаш солун кээрин четтикпейн манаар, үндүрүлгө бүрүзүн көктөп аар бис. Ийи огулус Мерген биле Шолбан база кыстарыбыс Алдынай биле Ай-кыс бичиизинден тура солун номчурунга ынак. Чагаа бижири, шүлүк чогаадыр база конкурста-га үргүлчү киржир турган. Ал-дынай — чеди класстан эгелээш, «Сылдысчыгаш» солунуң идепкей-лиг бижикизи. Оң соон дарый Ай-кыс база чогаал бижири-

ге дыка сундулуг апарган. Ол — ам ТывКУ-нуң даштыкы дыл салбыры-ның студентизи. Өвүрнүң Саглыга чурттап турувуста уругларым Кы-зылга келгеш: «Парлалга бажыңын-че кирбейн баарывиска бир-ле чүве четпейн барган ышкаш боор» — деп чугаалажырлар. Өм ээзи Николай Мөңгеевич-биле Кызылдың башкы училищезиниң технология салбы-рын 1983 чылда дооскан бис. Саг-лыга чээрби чыл башкылап ажил-дааш, уругларыбыс студентилей бээр, Кызылче көжүп келген бис. Уругларыбыстың тыва дылга, солун-сеткүүлге, ном-дептерге ынак болуп, төрзэн дылын хүндүлөп, ыдыкшы-дып чоруурунга ада-иези бистер чоргаарланып чоруур бис.

Киржикчилерниң эң-не бичиизи Солдук Хертек — Мөңгүн-Тайга ко-жуунуң Мугур-Аксы ортумак шко-лазының 6-гы класының тергини эки өөрөдилгелиг өөреникчизи. Солдук ырак Мугур-Аксы суурдан чааскаан «Шын» солунга чедип келгени ре-дакция ажилдакчыларын кайгаткан. Бичи аалчывыстан бодун танышты-рарын диледивис:

— Өг-бүлевисте 4 киж бис — авам Элаай Анай-ооловна — эге класстарда англи дыл башкызы, ачам Михаил Семис-оолович — ту-дугжу, акым Дамир («Чараш чугаа» мөөрейиниң бир тиелекчизи) 9 класста өөренип турар.

— Мындыг мөөрей бооп ту-рарын кайыын билип алдың, Солдук?

— Интернетке «Шын» солунуң арнын ажыдыпкеш, мындыг мөөрей эртип турарын көргөш, сонургай бердим.

— Сээң «Бодалга» деп чараш чугааң «Утка-шынар дээш» деп номинацияга 2-ги черни алган. Бо бижээн чүүлүнү кайы хире үе иштинде бижидиң база чүге «Б» деп үжүк шилип алдың?

— Эгезинде чаңгыс домак чогаа-дып алгаш, оон улаштыр 2 шак иш-тинде чогааттым.

— Хостуг үенде чүнү кылырын-га ынак сен, Солдук?

— Шүлүктөр, кожамыктар чо-гаадырынга база номнар, «Шын», «Сылдысчыгаш» солуннар, «Алдын кушкаш» сеткүүлдү номчурунга ынак мен. Солуннардан янзы-бүрү болуп турар болушкуннар, делегей байдалын сонургаар-дыр мен. Оон ыңай шыдыраа, волейбол ойнаарын-га база чонар-даштан дүрзүлөр кы-лырынга ынак мен.

— Кажан чогаадып эгелзэн сен?

— Баштайгы «Соок-ирей» деп шүлүмүнү 3 класска бижээн мен.

— Улгадып келгеш, кым болук-саар-дыр сен?

— Эгезинде чогаалчы болуксаар турдум. Математикага улуг сонур-галдыг болгаш, ам инженер болур күзелдиг мен.

Кызыл хоорайже чааскаан чедип келгеш, «Шын» солунуң редакция-зын азып чорааш, тып чедип келген оолду редакцияның ажилдакчыла-ры чаптап магадаан. Хөй талалыг сонургалдыг, езулуг эр шинчилиг, дидим Солдукту «Шын» солунуң бичи корреспондентизи болурун, школазында эртип турар янзы-бүрү хемчеглерни солунче бижириң кол редактор Инна Дамба-Хуурак сү-мелээш, «Чараш чугаа» мөөрейинге шаңналдыг чер алганы-биле «Шын»

Мөөрей...

Алдынай Сааяның авазы Лориса Уйнуушкаевна.

солунуң хүндүлел бижиин, солун-нуң халас чагыдылганын база бичи белекчигештерни тывыскаш, оң-биле кады чурукка тырттырган.

Солдук чоокта чаа республика чергелиг «Аныак экскурсоводтар» мөөрейинге бодунуң төрзэн суурун-да «Ынакшыл көвүрүүн» таныштыр-гаш, 2-ги черни алгаш, ам Санкт-Петербург хоорайга эртер Россия чергелиг мөөрейге киржири-биле бар чыдары бо. Солдукка мөөрейге эки түңнелдиг киржирин база ам-даа чогаадыкчы чедишкиннерни, эки өөрөдилгени күзеп каалы.

Дараазында аалчывыс — Айнура Шалган. Ол «Күчүтениң кежи» деп ажылы дээш «Ажык соңгудага» 1-ги черге төлептиг болган. Айнура Улуг-Хем кожуунуң Ийи-Тал чурт-тук, Кызылдың күрүне универси-тединиң филология факультетин дооскаш, амгы үеде Тыва национал школа хөгжүдөр институтта ажил-дап турар. «Чараш чугаа» мөөрейин база-ла «Контактыда» «Шынның» арнындан билип алган. Ол бо мөөрейге киришкеш, 349 үн алган. Оң улуг сонургалы — тыва хүреш. Ынак мөгеzi — Аяс Монгуш. Ынчан-гаш «Күчүтениң кежин» бижээнин чугаалады. Хүреш маргылдааларын чаңгыс-даа үспейн көрүп, ону чыры-дып, Тываның мөгелериниң хүрежин үргүлчү хайгаарап чоруур. Ол бир дугаарында 7 класска «Арыгда аян» деп чүүлүн «Сылдысчыгаш» солун-че бижээн. Оон үргүлчү солунче шү-лүктөрин бижи эгелзэн. «Чурттал-ганың чараш чечээ» номчугашка 2 чүүлү база үнгөн.

Айнура чогаал бижириңден аңгыда, спортка хандыкшылдыг. «Сү-бедей» спорт залына үргүлчү, би-рээде кадыын быжыктырып, ийде, дурт-сыны чараш боорун чедип алыр дээш барып турарын чугаала-ды. Оон ыңай аргыттынар, даараны-рынга база ынак. Шынап-ла, хаак дег узун, чинге дурт-сынныг аныак кыстың сонургалдары хөй, 2 дугаар дээди эртем чедип алыр сорулгалыг, бурунгаар көрүштүг эрестиг кыс болду. Ол бо мөөрейге киришкенин-ге дыка өөрүп, хөй үн берген аарык-чыларынга, ылаңгыя мөгелерге, чет-тиргенин илеретти. «Шын» солун-нуң кол редактору Айнурага база-ла хүндүлел бижики, халас чагыдыл-ганы болгаш белекчигештерни ты-выскаан.

Галина МАСПЫК-ООЛ,
Алдынай СОЯН белеткзэн.
Чуруктарны Михаил НОРБУ
тырттырган.

Хүшүн медээлери

Ажыл шуудаан

Кызыл хоорайда Президентиниң кадет училищезиниң өөрөдилге болгаш чурт-талга блоктарын, столоваяны, стадионну дээш, өске-даа чамдык тудугларын чаа өөрөдилге чылының эгезинде ажылгалга кириген. Училищениң начальниги Андрей Киселевтуң чугаазы-биле алырга, ка-деттерниң өөрениринге болгаш чурттаа-рынга база дыштанырынга бүгү-ле таа-рымчалыг байдал бар.

Тыва Республиканың Баштыңының даалга-зы-биле Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгал кадет училищеге чедип, оң тудуу кан-чаар уламчылап турарын сонургаан. Октябры-ның баштайгы хүннеринге чедир өөрөдилге болгаш чуртталга корпустарының ийги блок-тарының тудуу адалгалган, музейниң, гаражтың болгаш ногаа шыгжамырының ишти ажилда-ры дооступ, спорт залы биле бассейниң тудуу шуудаан болган. Чуртталга болгаш өөрөдилге корпустарының тудуун октябрь айда доозарын тудугжулар планнап турар.

Бассейн биле спорт залының ханаларын болгаш дээвириң тудуп доозуп, оларны ок-тябрь айда дуглап алырын Артур Монгал са-налдаан, чүге дээр, ноябрь эгезинде агаарның соогу 30 градус чеде берип болур.

Училищениң тудуунда нитизи-биле 330 киж ажилдап турар. Республиканың Башты-ңы Шолбан Кара-оол-биле дугуржулга езугаар чугула тудугта тус черниң тудугжуларын база хаара туткан. Суг дамчыдылганының тудуунда сантехник-эптекилер Белек Хаппак, Роман Ев-тушенко, Николай Моделян, Владислав Куче-ренко дээш, оскелер-даа ажилдап турар. Крым Республикадан база тудугжулар келген.

Тываның Баштыңының онза кичээнгейинде турар бо тудугда ажил-биле Артур Монгал та-ныжып көргөш, оң элзэн шуудаанын демдег-леп, дараазында неделяның ортаа үезинде ту-дугжулар-биле база катап ужуражыр бооп ду-гурушкан.

Бөлүктү тургускан

Тыва Республиканың экономика сайыды Елена Каратаеваның Тываның Чазааның ээлчеглиг хуралында дыңнат-каны-биле алырга, 2014 чылдың бирги чартында 23 программаларны акшалан-дырынга 6 миллиард 287,3 миллион рубльди үндүргөн.

Тываның бюджетинден ынаар 5 миллиард 863,9 миллион рубль үнгөн. Чижээлээр, Кы-зылда бирээзи-ле 280 олуттук ийи уруглар сады, Сарыг-Септе 140 олуттук уруглар сады, Кызыл-да Аныактар ордузу, Чадаанада кадыкшыдылга төвү дээш, нитизи-биле 24 тудуг объектилериниң тудуун уламчылаан болгаш реконструкция-зын чоруткан. Тыва биле Россияның демнежил-гезиниң 100 чылы-биле холбаштыр Улуг-Хем-ниң эрик кырын үндезини-биле чаартыр кылган, найысылалдың кудумчуларын чоңа таарым-чалыг кылдыр эде септзэн. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилели-биле көдээ ажил-агыйның продукциязының 61 бүдүрүкчүлеринге 23,1 миллион рубльдиң ду-зазын көргүзүп, үрезин садып алырынга чарыг-даан акша-төгерииниң чамдызын дуглаан. Оң түңнелинде мал чеми тарып өстүрер шөл 18,8 муң гектарга көвүдзэн, ол дээр, эрткен чыл-дыындан барык үш катап хөй.

Экономика яамызының дыңнадыын Тываның Чазааның хуралында сайгарып тура, федерал-дыг болгаш республика программалары деви-с-кээрниң социал-экономиктиг бурунгаар шим-чээшкиниге деткимчелиг болганын демдег-леп, ында четпестерни база айткан. Чижээлээр, Тудуг яамызы биле Чуртталга-коммунал ажил-агый агентилели хөй квартиралыг бажыңнарны септээр, чурттаары айылдыг эргилзэн бажың-нардан кижилерни көжүрер талазы-биле дээш, өске-даа көргүзүлгө талазы-биле хожудааш-кыннарлыг болган. Оларның чылдаганын сайгарып боттандырырының дээштиг аргаларын саналдаар ужурулг ажилчы бөлүктү Чазак Даргазының оралакчызы Юрий Килижековка баштадыр тургузарын ТР-ниң Чазааның хура-лынга шийттирилзэн.

govtuva.ru-дан.

СОВЕТ ТЫВАГА ЧААРТЫЛГАЛАР

70 чыл соңгаар, 1944 чылдың октябрь 11-де, Тыва Арат Республика Совет Эвилелиниң составынче эки тура-биле кирген. Ол үеден эгелээш тыва улустун төөгүзүнде болгаш чуртталгазында бүгү талазы-биле хөгжүү-рүнүн чаа үе-чадазы эгелээн.

Тыва автономнуг областың тургустунганының баштайгы айларындан СЭКП ТК болгаш Совет Чазак Тываның бүгү экономиказын болгаш социал амыдыралын чаартырынга эргежок чугула байдалдарны тургузарынче улуг кичээнгейни салып эгелээн.

Кандыг үндезинниң чаартылгалар Тывага совет үеде болганы?

Араттарның үүрмек хууда ажил-агыйдан улуг коллективтиг ажил-агыйже, көшкүн чуртталгадан сууржуң амыдыралче шилчээни. Чогум-на бо өскерилгелер араттарның бүгү ажил-агыйын, социал-культур-луг чуртталгазын ханызы-биле эде тургузуп өскерткен.

Күрүнениң материалдыг болгаш саң-хөө дузазы-биле 1954 чылга чедир арат ажил-агыйларның колхозтажышкыны колдуунда доозулган. 1953 чылда Тывага эъттин 64,5 хуузу, сүттүн 44,4 хуузу, дүктүн 77,8 хуузу, тарааның барык шуптузун коллективтиг ажил-агыйлар бүдүргөн.

Арат ажил-агыйларны коллективизастаары-биле чергелештир чоннуң сууржуң чурттаарынга чугула базымнарны кылган. Чуртталга бажыңнарлыг, эмнелгелерлиг, школаларлыг, клубтарлыг, электри станцияларлыг, радио белдирлерлиг дээш, өске-даа социал болгаш бүдүрүлгө объектилерлиг суурлар туттунган.

Организастиг, материал-техниктиг, саң-хөө болгаш экономиктиг комплекстиг хемчеглерни ал чоруткан соонда, көдээ ажил-агый улус ажил-агыйының хөй адырлыг болгаш механизастаттынган улуг кезээ апарып, болбаазырадыр үлетпүр-биле кады республиканың чаңгыс аай агроүлетпүр комплекси болу берген.

Бүдүрүлгелер доктаамал нежекип, бүдүрүкчү күчү улгадып келген. Ажил-агыйларда машина-техника дыка хөй апарган. Бүдүрүлгениң кол фондурлары доктаамал улгадып, 1991 чылда 464 млн. рубль болган (1983 чылдың өртөктери-биле). Продукция бүдүрери көвүдээн. 1986-1990 чылдарда ортумаа-биле бир чылда 23 муң тонна эътти, 74,2 муң тонна сүттү, 2315 муң тонна дүктү, 47 миллион чуурганы, 137 муң тонна тарааны бүдүрүп турган.

Ол үеде республика эът, сүт, хлеб-биле боду хандырттынып турганын демдегледип каары чугула.

1990 чылда коллективтиг ажил-агыйларның тарылга шөлдери 282 муң га, ооң иштинде тараа шөлдери 146,3 муң га турган. Суггатыг шөлдер 30 муң га.

Бичии уруглар садтары, клубтар, хлеб быжыраар черлер, чунар-бажыңнар — шупту

социал объектилерни коллективтиг ажил-агыйлар акшаландырып, септеп, бүгү талазы-биле хандырып турган. Көдээге ажил чок кижиле шуптук, көдээниң чурттаачы бүрүзү ажилче хаара туттунган.

Тывага үлетпүр индустриязының тургустунганы болгаш сайзырааны — совет үеде эң улуг чедиишкиннерниң бирээзи. Тус черниң бойдус байлактарының курлавырларына үлетпүрнүң даг-руда, энергетика, хөмүр-даш, ыяш болбаазырадырының болгаш өске-даа адырлары тургустунуп, дүргени-биле сайзыраан. Олар дээрже «Тыва кобальт», В.И.Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттары, Каа-Хемниң болгаш Чадаананың хөмүр-даш уургайлары, Кызылдың

ликлиникаларны, клубтарны, культура бажыңнарын болгаш 10 285 көрүкчүлөр олурар кинотеатрларны туткан. Кызылга тудуг материалдарының комбинатын туткан, найысылалга төпчүткен изиг суг хандырылганын ажылгалга кириген соонда чуртталга бажыңнарының, социал-культура черлериниң тудуу дүргедээн.

Улус ажил-агыйының хереглели, республика иштинге болгаш оон дашкаар экономиктиг харылзаалары транспорт бүдүрүлгелерин тургузарын негей берген. Хөй машина-техникалыг, улуг чүк машиналарлыг, автобустарлыг улуг автотранспорт бүдүрүлгелерин тургускан, оларның чүгле аар чүк сөөртүр улуг автомашиналарының саны 10, 5 муң

чедирип турган.

Чоннуң материалдыг чаагай чоруун экижидери-биле улуг программаларны республикага совет эрге-чагырга үезинде боттандырган. Хөй-ниитиниң хереглел фондузунуң акша-хөреңгизи-биле пенсияны, пособияларны, шөлээ акшазын болгаш стипендияларны төлеп, халас эмнелгени болгаш өөредилгени, санаторийлерже болгаш дыштанылга бажыңнарынче халас путевкаларны, школа назыны четпээн уругларның албан черлерин акшаландырып турган. Чоннуң акша-төгерики орулгалары база доктаамал көвүдөп келген.

Чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдээниң бир херечизи — ооң аш-чемге хереглелиниң улгатканы. Чижээлээрге, 1960

80,8 муң турган болза, 1991 чылда 198,4 муң апарган барык 2,5 катап көвүдээн.

Чоннуң сайзыралы демдээ — ооң эртем-лини. 1945-1946 өөредилгелеринде республикага 123 киши билиг школаларына уруглары өөредип турган болза, 1991 өөредилге чылында школаларның саны 170 чети оларның материал-техника баазазы дыка быжыккан. Иштинде билиг школаларын ажылга кириер талазы-биле 1991 чылда республика РСФСР-ниң билиг школаларына 6 муң өөреникчилер, 13 профессору, 5 муң училищелерге 5 муң суругу-дар, тускай ортумак өөредилгелеринге 3902, дээди өөредилге черлеринге 2869 студентилер өөренип турганнар. 1991 чылдың январь айда 986 кижиле дээди болгаш ортумак темниг азы 15 хардан улуг зынынныг 1000 кижиниң 830-ындыг эртемниг турган.

Улус ажил-агыйының аңгы адырларына 1990 чылда эгезинде дээди болгаш ортумак тускай эртемниг 32345 специалистер ажилдап турган.

Тыва дылдың, литератураның болгаш төөгүнүн эрте шинчилел институту (амгы манитарлыг шинчилелдер институту), ССРЭ-ниң Эртем академиязының Сибирь салбырының экономика болгаш геология лабораториялары (оларны соонда эртем-шинчиле ажилдары чорудар Тыва комплекстиг килдис кылдыр организастаан), көдээ ажил-агыйның «Арга-дуржулга станциязы», Ленин аттыг Бүтү эвилелдин көдээ ажил-агый академиязының Сибирь салбырының экономиканың болгаш көдээ ажил-агый институтуну комплекстиг килдизи республиканың сайзыраңгай эртем баазы болган.

Совет үеде улуг орус, совет культура-биле сырый харылзаага тыва улустун культуразы болгаш уран чүүлү улам сайзыраан. Ооң сайзыраарына чогуур материалдыг баазаны тургускан. 1945 чылда 1990 чылга чедир клубтарның саны 69-тан 203, библиотекалар 66-дан 180, кино көргүзүмдериг-херекселдер 20-ден 211 чедир көвүдээн. Найысылалда амгы үеде каасталгазы хөгжүшкү театрының чаа бажыңнары 1977 чылда туткан. Чогаалчылар, чурукчулар, композиторлар, журналистер эвилелдер дээш, өске-даа чогаалчы эвилелдер тургустунган. Бистин чогаалчыларының бижик чогаалдары, театр, музыка, хореография, чурулга уран чүүл болгаш ус-шевер уран чүүл ном үндүрүлгези болгаш паралага, радио болгаш телевидение сайзырааш, чоннуң сөгүш-сеткил культуразының бир кезээ апарган.

(Уланчылыг).

Григорий ШИРШИН, төөгү эртемнеринин кан-дидады, 1973-1991 чылдарда СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары.

чылыг-энергетика төвү, Кызылдың тудуг материалдарының комбинаты, Кызыл биле Ак-Довурак хоорайларның болгаш Хову-Аксы суурнуң дараанылга фабрикалары, Кызылдың хлеб, сүт заводтары, эът комбинаты дээш, хөй-хөй улуг бүдүрүлгелер ажилдап турган. Хөмүр-дашты чылда ортумаа-биле 1 миллион тоннаны, даг-дүгү 150 муң тоннаны, тууйбуну 45 миллион чедир бүдүрүп үндүрүп турган. 1960 чылдарның эгезинде Тываны Сибирьниң энергия системазынга кошканы социал-экономиктиг хөгжүлдени улам бурунгаарлаткан.

Республикага улуг тудуг баазаны тургусканы, күрүнениң тускайлааны акша-хөреңги чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура объектилерин хөйү-биле тудар арганы берген. Чуртталга бажыңнарының тудуу 1970-1980 чылдарда дыка дүргедээн. Бир эвес 1946-1950 чылдарда 192,7 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажылгалга кириген болза, 1986-1990 чылдарда 844,3 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажылгалга кириген. 1989 чылда чуртталга бажыңнарын тудар талазы-биле РСФСР-ге ийги черни Тыва ээлээн. 1976-1990 чылдарда 27556 өөреникчилер өөренир школаларны, 1381 аарыг кижилер чыдып эмнедир эмнелгелерни, 2890 кижини бир ажил хүнүнде хүлээп ал болур по-

чедип турган. Кызылдан район төптеринге, улуг дээн хоорай, суурларга чедир туткан оруктарның узуну 2400 километр четкен. Алгыг-делгем автобустар пассажирлерни сөөртүп турган. Улуг самолеттарны хүлээп ал болур чаа аэропорту Кызылга туткан. Кызылдан Москваже болгаш өске-даа хоорайларже «ИЛ-18», «ТУ-154», «ЯК-40» самолеттар ужуң, республика иштинге пассажирлерни «Л-410», «АН-2» болгаш вертолеттар аргыштырып турган. Суг транспорту база сайзырап, «Ангара», «Заря» деп теплоходтар чылдыңна 40 муң хире пассажирлерни, 120 муң тонна чүктү сөөртүп турган.

Чуртталга-коммунал, садыг, харылзаа чылдан чылче хөгжүп келген. Почта болгаш телеграф четкизи сайзырап, автоматтыг харылзааның телефон станцияларын туткан. «Орбита» станцияны ажылгалга кирип, Абакан — Кызыл, Кызыл — Тээли радиореле шугуун 1980 чылда тудуп доозуп, он-он телеретрансляторларны тургускан соонда Тываның чурттаачылары төп болгаш тус черниң телевидение дамчыдылгаларын көөр аргалыг апарган. Беш каттыжышкыннардан, 16 районнар эргелелдеринден болгаш амыдырал хандырылга комбинаттарындан тургустунган амыдырал хандырылга четкизи ачы-дузаның 500 хевирин чонга

чылда республиканың чурттаачы бүрүзү-ле 34 килограмм эътти болгаш оон бүдүргөн продуктуларны, 189 килограмм сүттү болгаш оон бүдүргөн продуктуларны, 26 килограмм ногааны чемге ажылгаан болза, 1990 чылда чемге эът продуктуларын ажылгааны 57 килограмм, сүт продуктулары 298 килограмм, ногаа 48 килограмм чедир көвүдээн.

Быжыг материалдыг баазалыг, эки белеткелдик кадрларлыг кадык камгалал системазын республикага тургусканы — совет эрге-чагырга үезинде эң кол чаартылгаларның бирээзи. 1945 чылда Тывага 16 эмнелге черлеринге 26 эмчилер, 157 фельдшерлер ажилдап турган болза, 1990 чылда эмнелгелерниң саны 75, фельдшер пунктуларының 109, амбулаториялар болгаш бичии уруглар эмнелгелери 68 чедир көвүдээн. Аңаа янзы-бүрү эртем-билиглиг 1090 эмчилер, ортумак эртемниг 4151 медицина персоналы ажилдап турган.

Кижилерниң ортумак назыны 66 хар четкени — чоннуң амыдырал-чуртталгазының байдалының, кадыгының камгалалының экижээниниң бадыткалы. Ынчангаш Тываның чурттаачыларының саны база көвүдээн. 1944 чылда республиканың чонунуң саны 95,4 муң турган болза, 1989 чылдың чизези-биле алырга, 308,5 муңга өскөн. Тываларның саны 1944 чылда

ТЫВАДАН «ХУУЛГААЗЫН КИНО»

(Төнчүзү. Эгези бирги ринда).

Ооң чугаазы-биле тыва аас хаалының бөлүү «Угулза», национал оркестр-биле орус аас хаалының бөлүүнүн демнежиң үстөк ырлары — нациялар азында найыралдың үлгөр чиз, бот-боттарын эки билчирин демдээ. Ындыг утундурбас чоруктуң соонда Богданов Россияның база бүгү делегейниң журналистеринге Тываны ажырын шийтпирлээн болгаш Тывадан делегацияны журналистер фестивалынче чалаан.

Тывадан аалчылар хол куруттээн. Кино залынга организасан улуг эвес делгелгени кайчык сонургаан, көрүкчүлөр ол Тыва биле Россияның өгүзүнче аян-чорук болганы гаажок. Скиф хааннарның космнар, хол-биле кылган ус-верлел ажылдары, национал

эртине — тыва улустун хөгжүм херекселдери хамыкты магадаткан, а тыва уран чүүлдүн тергин артистери чыылганнарга аян тутканын утпас бис.

Делегейде алдаржаан хөмейжи Андрей Монгуш күүселдезинин мурнунда хомус деп кайгамчык хөгжүм херекселин дугайында чугаалап берди. Хөмейлевишаан, хомуска ойнаарга, кижиниң сагыш-сеткили сөстөр-биле дамчыттынмас таалалды ап, хей-аът кирип, кайгамчык күш-энергияны алыр-дыр.

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол Чазак кижигүннери даргалар чондан үнген бис дээрзин утазын дээш олар кабинеттеринин хүндүлүг дөрүңгө игил — национал хөгжүм херекселин азып алыр дужаалын үндүргөн ышкакыл.

Статистиканың көргүзүлгери-биле алырга, Тыва өске регион-

нар-биле деңнээрге, яды республика болуп артып-даа турар болза, ам безин тывалар бештен эвээш эвес ажы-төлдүг болуксаарлар. Республиканың демография-даа, экономика-даа күчү-шудалын долзуу-биле ажыдары ам-даа оларның мурнунда салган сорулганы дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн. Республика хөмүр-даштын болгаш алдынның курлавырлары-биле байлак. Ынчалза-даа Тываның эң кол байлаа ооң күш-ажылчы кижилери дээрзин республика Баштыңы онзалап айтты. Тываның чурттакчыларына кым кандыг нацияны дээрзи демей-ле, ол айтырыг чогумчалыг байдалда.

Экономикага хамаарыштыр чугаалаар болза, Тыва Россияның деткимче-биле эң-не чоокку үеде бут кырынга быжыгар сорулгалыг. РФ-тин Камгалал

ямызы Кызылда аэропорттун самолеттар ужуп үнер болгаш хонар оруунуң тудуунуң деткичизи болган, ол ажылгалга кире бээр-ге, Москвадан болгаш өске-даа хоорайлардан дорт рейстерни Тыва хүлээп алыр аргалыг алаар. Кызыл-Курагино демир-орук тудуун эгелээр шийтпир чурттуң Чазак деңелинге хүлээп алдыган. Транспорт оруун четкизинче 87 млрд. рубльди аңгылаан, арткан акшалар инвесторларның чээлизи болуп турар.

Республика бөгүн-даа российжи өске регионнарны эът болгаш сүт-биле хандырып шыдаар. Муң малдыг малчыннар улуг хүндүткелде болгаш шаңнал-макталда, оларга тускай чиигелделер база көрдүнгөн.

чурттакчы чонунуң үш кезээ — чүс ажыг чоннарның болгаш националдарның төлээлери, олар үндезин чурттакчылар-биле бир демниг болуп, келир үеги дээш язы-сөөк ылгашпайн ажылдап-чурттал турар.

Россия биле Украинага хамаарыштыр националдар аразының хамаарылгаларының чөрүлдээлиг байдалы журналистерниң мурнады чырыдар айтырымы дээрзин Шолбан Кара-оол онзалап демдеглээн.

Оон аңгыда республика Баштыңы Богдановтун хөй журналистер-биле Тывага кээп чорааны дыка эки салдар чедиргенин, Тываже, ооң чараш бойдус-чурумалынче, национал эртинелеринче кичээңгей

Ынчангаш «Пармезанның чогу биске коргунчуг эвес» деп, республиканың Баштыңы чоргалар-биле чугаалады.

Амгы үеде республиканың

бедээнин онзалап айткан.

Ирина ДРУЖИНИНА.

Федерал Парлалга Сибирь.

Авторнун тырттырган чурклары.

Тыва дылывыс байдалы

Мен, пенсионер кижиге, бо чаны бижи олурар ужурум болза, «Шын» солунуң арыннарына чаңгыс эвес удаа үнүп турар тыва дылывыска хамаарышкан айтырыгларны бижи, чырыдып гары хөлчөк шын деп көрүп, ну деткип турар мен.

Тыва дылывыстың байдалы бо үеде ышкаш ол хевээр турар болза, шынап-ла, ам бир чүс болза, берге байдалга кээрин кырында. Ындыг байдалды олунда дүвүрөп, сагыш човал кыжип турар анаа кижилерниң, ашкыларның, эртемденнерниң елир үеде тыва дылдың канчап аарын эскерип, көрүп, амдыгында ону эдип ол болурун сандырып турары дыка чөптүг болгаш үезинде. Ынчалза-даа ол чорукту, ол дүвүрээзини эскерип, хемчек алыр ужурулгус шимчевейн турарын кижиге айгаар. Азы мен пенсионер кижиге болгаш эскербес (бажыңа олурар), Чазакта, Өөредилге амызында ону шимчедип турары бе деп бодаарымга, «Шын» солуну үргүлчү бижидип номуп, телевидениеде тыва программаларны эрттирбейн көрүп-ле олурар кижиге-дир мен. Азы ийи-ангыс программаларны көрбейн эрттирптер кижиге боор мен бе. Чамдыкта чоп кижиге көөрге, телеизорга чамдык чүүлдерни хүнде ийи-үш катал көргүзөр хамаан-чык, ийи-үш хүн-даа катал-катал көргүзөр чорду. Кижиге бодаарга, бо айтырыгны хүннүн-не бир руб-лика кылып алгаш чугаалажып,

сүмележи, кандыг болурун, кандыг болза шын эвезин чугаалап турза, артык эвес боор.

Чамдыкта журналистер боттары безин казып бижи, чугаалай бээр таварылгалар бар. Чижээлээрге, өртке удур реклама бар-дыр. Ында бижи-даа турарында, чугаалап-даа турарында шын эвес чүүл бар, ону кым-даа херекке албас, этпес-даа, та чүге ындыг чүве. Ол чүл дээрге «Теректи өстүреринге чылдар херек, а ону өрт бичии када чок кылып каар» дээн. Терек дээрге чүгле хемнер уннарында чавыс, кургазымаар черлерде үнер ыяш-тыр, а тайгада ол үнмейн турар. Ооң шын очулгазы: «Ыяшты өстүреринге хөй чылдар херек» дээр. А орустап турар рекламада шын чугаалап турар чорду. «Чобы выростить дерево...» деп. Тодаргай чаңгыс ыяш ады адавайн турар.

Черле бо үениң аныяктарының чугаазын дыңнаарга эл-деп чүүлдер бар. Чижээлээрге, «чоокшулап» алыр деп сөстү «чоогап» алыр деп турар болгаш, оон-даа өске ындыг уткалыг сөстөр, домактар бар. Ынчангаш бо айтырыгны көдүрүп турары езулуг үезинде деп бодап тур мен. Ол саналга каттыжып, деткип тур мен.

Бодаарымга ону чүгле бижи, сүмелеп, шүгүмчүлөп турбайн, бо бүгүнү эдип алыр дээш ажылды боттандырып, ооң шимчедикчизи

болуп, канчаар амыдыралга боттандырының планын тургузуп, хүннүн ол дээш туржуп, негеп турар болза эки.

Бо айтырыгны көдүрүп, сагыш човал бистиң хүндүлүг эртемденниси Клара Доржу бижээн, ол башкы кол шимчедикчизи болур болза эки-дир. Бир-ле кижиге бо айтырыгның эгелекчизи болуп, хүн-хүнү-биле мооң кырынга турбас болза, айтырыг шийтпирлеттинмес. Шуптувус көрүкчүлөр, сүмелекчилер болуп, бижи, манал олурар болзувусса, айтырыг шийтпирлеттинмес. Бир эвес ындыг кижиге тыылбас чүве болза, Чазак чери тодаргай бир албан черинге дагзыр болза эки. Ол чер — бир кижиге. Ынчан тыва дылывысты арттырып алыр дээн айтырыг шийтпирлеттинер. Чок болза, эртем-шинчилел институтунга бир килдис ажыдып кагзадаа чүл. Ол дээрге бир хүннүн айтырымы эвес, а доктаамал кылыр ажыл-дыр. Тыва дылывыстың канчал турарын өөренип, угланышкын бээр чер болур ужурулгус. Сөөлүңдө барып аңгы албан чери-даа алаар чадаас.

Мээң мону бижи эгелээн чылдагааным мындыг. Мен бодаарымга, чыдып каап турар чүүл бар. Ол чүл дээрге, бистиң алфавидивисте «ө», «ү», «ң» деп үжүктөрниң бижи парлар машиналарда чогу-биле тыва фамилиялар, кижилер аттары, чер

аттары, хоорай-суурлар аттары дээн ышкаш дыка хөй сөстөрниң шын бижилгези шуут болдунмайн келген.

Ооң ужурунда тыва чүве аттары тыва аянын чидирип бар чыдар ийик бе азы шуут чидирикен. Ол чижектерни маңаа хөйү-биле кирип болур. Ол дээрге бажым санында, хүн бүрүдө бистиң чугаа-домаавыста ажылгап турар сөстөривис ышкакыл. Чижээлээрге, Түлүш деп фамилияны Тулуш деп бижи азы Тюлюш деп бижи турар. Каң деп атты Кан, Дөңгүр деп атты Донгур деп бижи турар дээн ышкаш. Чер аттары Өөк деп атты Уюк деп бижи турар, Сөөш деп атты Суш деп бижи турар. Копту деп сөстү Хопто дээн ышкаш. Ынчаар шын эвес бижээн аттар шуут бажын ажыр.

Ол үеде ындыг үжүктөртиг парлар машиналар чок турганы-биле ону чылдагаан деп санал болур. База ХБАБ-тарга ажылдап турган кижилерниң эртембилии чегей, дыл билбези-биле шын эвес бижи турган. Ол харын ындыг-дыр. Ам биске ол чүүлдерни эдеринге, шын бижи-ринге чүү шалтыктап турарыл? Чүге дизе ХБАБ-тарда эртем-билиг-лиг, тыва специалистер ажылдап турар-дыр. Шупту албан черлеринде компьютерлер бар, ам чүгле аттарывысты, фамилияларывысты эдип, шын бижи үн-

дүрер күзел херек.

Ону Чазак канчаар, кажан эдип эгелээринге хамаарыштыр шийтпир үндүрер болза эки. Чүге дээрге компьютер бүрүзүңгө ол бистиң үш үжүүвүстү кирип, канчаар-даа парлар арга бар. Канчал тыва телевидениеде ол үжүктөр бар-дыр, «Шын» солунуң редакциясында база. Ол хамаанчок чаа үжүк-даа чогадып алыр болза, ол үжүктү компьютер ол-ла хүн парлап үндүрүптер аргалыг. Ынчангаш тыва дылывысты чидирбес, камгалаар деп айтырыгны моон эгелээр арга бар, аңаа хөй акша-хөреңги-даа херекчок. Чүгле күзел биле Тывазыңга, тыва дылыңга ынак болуру негетинип турар.

Ам база мындыг санал бижи сүмелээрге, херекке албас чүве болза, ону кайнаар бижиер боор. Москваже бижиер эвес. Ынаар бижиер болзувусса, ол силерниң бодунарның херээр-дир дээр-ле ынаан. Шаанда солуннарга шүгүмчүлөл азы санал бижиерге солун чери ынап, чогуур черлерден хары негээр боор чүве. Чазак черинге база килдис турган болгай, солунга үндүргөн чүүлдерни номчуп, анаа харыны берип, ол айтырыгны эдерин чедип ол турган. Ам ол чүүл чок чүве бе, солунда-даа, Чазакта-даа?

Мээң бо бижээн чүүлүмге хамаарыштыр хемчеглерни ап, ажылды боттандырып эгелээрин дилээр-дир мен.

Наксыл-оол ООРЖАК.

Кызыл хоорай.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканының 70 чылынга

ЫНДЫГ КИЖИ ТУРГАН

1944 чылдың октябрь 11 — Тыва Арат Республиканың Совет Эвилелинге каттышкан хүнү. Байырлавыс болу берген хүнү партия обкомунуң бирги секретары С. К. Тока биле комсомол обкомунуң бирги секретары С. П. Серен боттарының үезинде кады демдеглээр турганнар. Чүге дээрге сөөлгүзүнүң төрүттүнген хүнү — октябрь 10. Бирги секретарьлар иелээн дириг чораан болза, бо чылын ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканының 70 чыл оюн Сергей Полушпаевичиниң мугур 90 харлаанын база кады эрттирер турганнар ийик.

Чөөн-Хемчиктин Баян-Талага төрүттүнген Сергей Кызылдың орус совет школазының 8-ки класын доозуп турда, ССРЭ-ге Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн, совет школаның башкылары фронтуже аъттанган. Ол башкыларының орнунга башкы болуп, 17 харлыг Сергей ола (ам С. К. Шойгу аттыг) школазынга башкылап, күш-ажылчы намдарын эгелээн.

Ада-чурт дайынының түлүк үезинде совет хамаатылардан Тывага арткан улус ховар, каяа-даа кадрлар чедишпестээн. Ындыг болганындан Сергей Серенни ТАРЭ Төп Комитеди дараазында чылын Тожунуң нам кожкомунуң суртаал килдизиниң эргелекчизинге томуйлаан. Оон дараазында чылын ол нам кожкомунуң секретарына соңгуттурган. Ол партия конференциязынга Салчак Тока боду киришкен. А кожком секретары — кожуунда бирги удуртукчу. 8 класс эртемниг болгаш чаа-ла 20 хар четкен оолдун дайынчы ажилдап турганы моон илдең. Ооң-на уламындан ол удаваанда Тываның аревз Төп Комитединиң инструкторунга эвес, килдис эргелекчизинге-даа эвес, шуут-ла секретарына соңгуттурган. Ындыг кижиге турган.

1944 чыл-даа келген, арат партия большевик партия болган, аныктарның революстуг эвилели коммунистиг эвилел апарган. Ынчан комсомолчу Серенни ВКП(б) обкомунуң инструкторунга ажилдадыпкан, ВЛКСМ обкомунуң баштай секретарына, удаваанда ийиги секретарына, оон улаштыр-ла бирги секретарына депшиткен. Ынчангаш Тывага коммунистерниң баштыңчызы — Салчак Тока, комсомолчуларның баштыңчызы Сергей Серен болган. Сергей Полушпаевич аңаа чедир чазактың ийи ордени-биле шаңаткан. Ындыг кижиге база турган.

Хеп-хенертен обкомунуң инструктору Василий Сүлдемович Белекей биле комсомол обкомунуң бирги секретары Сергей Полушпаевич Серен ийи бажашкыны ажилындан дүжүрген, сөөлгү доңгулда берген болгаш көдээ ажил-агый техникумунга кады өөренип турган кадайлары Зоя Серен биле Анна Белекей ийи угбашкыны комсомол кежигүнүнден болгаш техникумдан база үндүрген. Оон шуптузунуң бажыңнарын хостаткаш, кожууннарже шөлүгүлөпкен. Ол үениң негелдези ындыг турган — аңгы болгаш ызыгуур ылгаар, бай, лама азы шииттирип чораан улустуң ажи-төлүн кызагдаар. Чогум бо ийи дарганың

кайызында-даа буруу чок, чүгле кайдаларының ачазы шииттирип чораан. Олардан ол-ла дораан чарлып (бюронуң кол негелдези ол) алган болза, мактаар турган, ынчалза-даа дөртөлзөн ынавааннар. А Белекей — фронтучу дайындан келгеш, чаала 5 чыл болган.

Ам 1990 чылда үнген №75 «Улуг-Хем» сеткүүлдү көрүптээлинер. Ында «Ылы-сылыг комсомол хуралы» деп материалды 1949 чылда Зоя (Кара-Уруг) Серен, Анна Белекей угбашкылар-биле кады өөренип турган, «Чүрээм ыры», «Черим сөңү — сеткил ыры» деп номнарның автору, башкы Донгак Дыртык бижээн. Ол хуралга угбашкыларны канчаар байысаап, кежигүнден база техникумдан канчаар үндүргенин ол херечи тодаргай тайылбырлаан: «Угбашкыларның ачазы, Чагытай чурттуг Оюн Наксыл Баадымбаевич 1938 чылда ТАР-ның дээди судунуң оралакчы даргазы тургаш, актыг черге нүгүлдеткен түннелинде 6 чыл кара-бажыңнаткан».

Зоя Наксылонаның ачазының кады төрзөн думалары Оюн Сырат, Оюн Хаян, Оюн Суваң суглар база репрессияладып, шииттирип, Барыын-Хемчикке шөлүттүрүп чорааннар. Ол бүгүнү сойгалап, Сергей Полушпаевич биле Зоя Наксылонаның, Анна Наксылонна биле Василий Сүлдемовичиниң өг-бүлелерин күш-биле чарар дээн кижилерниң күзели болгаш сорулгазы быжыг туруштуң болгаш, бот-боттарынга бердингениниң ачызында бүтпейн барган. Партия обкому В. Белекейни Барыын-Хемчик райкүүскомунуң даргазының оралакчызынга, С. Серенни Тожу райкүүскомунуң даргазының оралакчызынга ажилдаар шиитпир үндүргеш, ынаар чорудупкан. Ынчалза-даа угбашкыларнын, бажашкыларның кайызы-даа кижизин, туруштуун көргүзүп, даанган ажилынга харысалгазын кошкатпааннар.

Сергей Полушпаевич ооң соонда Сүт-Хөлдүн партия райкомунуң секретары, оон бирги секретары, областың көдээ ажил-агый эргелелиниң кадр килдизиниң эргелекчизи, хооркүүском даргазының оралакчызы, партия хооркомунуң килдис эргелекчизи чижектег, улуг харысалгалыг ажилдарга ажилдап чораан. 1960 чылда караа көрбестер ниитилели тургустунарга, ооң баштайгы даргазынга томуйлаттырган. Улуг дуржулгалыг болгаш бурунгаар чүткүлдүг ол удуртукчуну 1961 чылдың август 16-да хайлыг аарыг апарган. А Зоя (Кара-Уруг) Наксылонна 2001 чылга чедир чурттаан. Үндүртүпкен техникумун бот-өөредилге-биле дооскан. Чүге дээрге студент Зоя аңаа өөренип тургаш, хелемечи башкы болуп ажилдап база турган. Ол ооң соонда башкы училищезин, пединститутту база дооскулааш, башкылап чораан.

Ам Сергей Серенниң салгалдарындан эң-не көскү кижизи Кызыл-Эник Кудажыны-биле алырга, тос эртемниг, санаттынмас мергежилдиг Анатолий Сергеевич Серен. Аңаа дегбээлинер, адырылбастай бээр бис.

Чооду КАРА-КУСКЕ,
журналист.

Республика типографиязының 90 чылынга

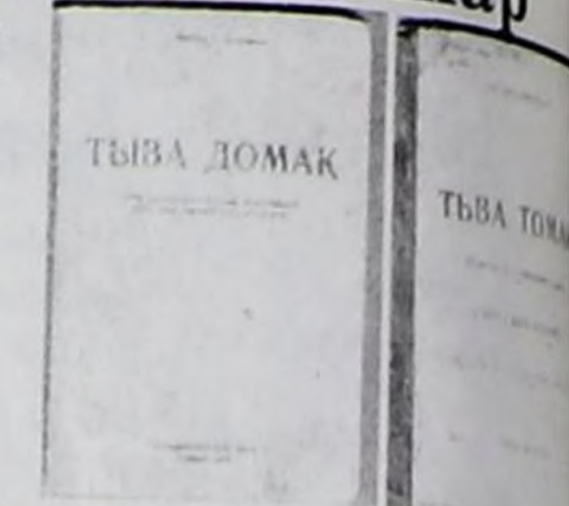
Латин бижиктиг номнар

«Бир-ле буянның маадырның чогадып каан машиназының дузасы-биле өске маадыр болур типография өрүкчүзүнүң парлаан чаа ному холумга туттуна бээрге, кайгамчык, солун кижиге таваржып, ооң-биле чугаалашкан ыш-каш апаар мен». М. ГОРЬКИЙ.

«Күртипограф. Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың №1». Мындыг бижиктиг Тыва Арат Республика үезинде латин үжүктер-биле парлаттынып үнүп турган номнарны бо хүннерде холга тудуп, номчуп, өөренип, көрүп оарга, солун чүүлдер бо-ла таваржыр. Ном бүрүзү ол үениң тыныжын бистерге дамчыдып, 1930-40 чылдарда авторларның, чурукчуларның, очулдурукчуларның, типографияның бүгү ажилдакчыларының арттырып каан могаг чок ажылының түннелин херечилеп турар. «Эки кылган ажил, элеп читпес алдар» деп, тыва чоннуң мерген чугаазы ханы уткалыг.

ТАР үезинде ямылар, бүдүрүлгө черлери, эртем комитеди болгаш өске-даа албан черлери ном-дептерни бо үеден дудак чок кылдыр чогадып, парлап үндүрүп турганын латин бижиктиг номнарда тускай грифтер херечилеп турар. Ооң бадыйкалы кылдыр холумда бо 2 номга бичии доктаап, номчукчуларны сонугадып көрейин. Олар орус болгаш тыва дылдарда парлаттынган «Тыва томак» (1936 ч.) болгаш «Тыва домак» (1944 ч.) деп номнар-дыр. Баштайгы номну Тыва Арат Республиканың культура ямызы чырыкче үндүрген. Гриф мындыг: «ТАР. Культур министериниң чери». Дараазында номда айтыканы «Тыва томак: Книга для чтения. Пособие по тувинскому языку». Үндүрген чери: Кызыл хоорай. Чогаал комитеди. Парлаан чери «Күртипограф». Эге арнында тыва дылда мындыг тайылбыр бар: «Бо номну эштер Шавы, Лопсан чогааткан. Эш Пальмбах шүүп көргөн. Мону тыва домак өөренир бөлгүмнерге таарыштыр чогаадырда мооң мурнунда үнүп турган тыва томак кичээлдерин болгаш «Чаа орук» биле «Өөренили» деп үжүк көөр номнарның чамдык чүүлдерин болгаш чуруктары ажыглаан. Үндүрерин харагалзаан Шавы. Чогаал № 164. Бо дептерни 1936 чылдың 9 айның 17-ниң хүнүнде өрүдери-биле шилчиткеш, 10 айның 2-ниң хүнүнде парлаттырган. Чагыг № 658. Тираж 2000. Күртипограф. Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың, 1». Номнуң эге сөзүн болгаш кирилдезин орус дылга бижээш, тыва дыл өөренир кичээлдерни таарымчалыг болгаш билдингир берген. Ном 10 кичээлден тургустунган. Кичээл бүрүзүнүң адаанда орус-тыва дылдарда словарьлар, айтырыглар бар. Кичээлдерни ханы шигээдип алырынга таарыштыр номчулга соонда дыл дүрүмүнүн, кылыг сөзүнүн, чүве адының хамаарылгалыг кожумактарының дугайында тайылбыр болгаш таблицалар бар. Номнуң карты кылын болгаш ак-көк өңүг.

1944 чылда үнген «Тыва домак» «ТАР. Эртем комитеди» деп грифтиг. Бо номнуң тургузуу баштайгы номдан элээн ылгалдыг. Ном кичээлдерден эвес, а үш улуг кезектен тургустунган. Кезек бүрүзү параграфтарлыг. Сөөлгү арыннарда падежтер болгаш тема аайы-биле тургускан «Постатейный тувинско-русский словарь» бар.

Бо ном тыва дылда болгаш муртайылбырлыг: «Орус школада болгаш бөлгүмнерге тыва дыл өөренир баштайгы ном. ТАР-ның Чырыдышкынының ямызын чөпшээрээн». Номну чогадыр М. Биче-оол, Т. Кызыл-оол киришкен деп база Л. Чадамбаның редакторун айыткан. «ТАР. Эртем комитеди» деп грифтиг бо номнуң автору С. Лопсан биле А. Пальмбах.

Күртипографияның шериг херек хамаарыштыр парлап үндүрүп турган номнарын көргөш, кижиге кайгалмас. Очулдурукчуларның орус дыл очулдурга, парлаар кылдыр дүжүтүп турган бижимелдери 15 — 20 хо иштинде 3000 — 10000 тиражтыг кылдыр парлаттынып турган. Чагыс 1 чылда шериг херээнге хамааржы тускай номну типография үндүрүп турган. Ном бүрүзүнүң хемчээли 60-70 ар Ол болза: «Айттыг шеригниң дайчы уставы», «Шериг толография» «Шеригниң иштиги албанының уувы» болгаш оон-даа өске. Номна айыткан бижиктерден алгаш көөр орус дылдан тыва дылче шериг рээнге хамааржыр номнарның кезиин Лагбужап очулдуруп турган. Лагбужаптан өске очулдуруп турган Шырап, Сарыг-оол, Чанчып, Демрек, Очурбанак киришкен. Ол үнүп турган номнарның хөй кезин тускай цензор дугаарларлыг.

Политика, экономика, кадык калгалы болгаш өске-даа адырлар хамааржыр күрүне типографиязы латин бижик-биле үнүп турган номнар чүгле ямылар, организация төөгүзү эвес, Тыва чуртувустун эркен төөгүзүн база бижээн. Номнаың болгаш оларны белеткеп үндүрүп турган кижилерниң хөй кезиниң чыгыттары бо хүннерге чедир долук биле ажиттынмаан. Оларның аразында авторлары шаажыладып өлүрткеш ажил-агыйындан, эрге-дужаалында дүжүрткен болгаш кандыг-даа үүлө көрүп эрткен номнар бар.

«Типографияга парлаан номнар үениң электроннуг номнарынга кыстырып эгелей берген» деп чугааны сөөлү үеде хомудуп дыңнаар болгаш «саазы» номнар камгалаар дээш чамдыкта бола чугаам-биле улусту шыжыктырып турарым база чадавас. Эрткен чылын кавак кырында каът бажыңнар чаны-биле эртип чыткаш, контейнер чанында таварган номнар аразындан С.Порбюну «Чогаалдар чыындызын» тып алгаш өөрүп-даа, хомудуп-даа шаг болган мен. Төп каан чыткан номнарны бичии урулар чыып ал, эрткен-дүшкен улуска акшага садып база турар болду. Саазындаа, электроннуг-даа номнарның кайызы-даа бистерге чугула херек. Ынчангаш Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун ном бүрүзүн чүгле билистекалар эвес, өг-бүлө бүрүзү чыып, каппап, кадагалаар ужурлуг деп чугаалаан чүүлдүг-дүр деп бодаар мен.

Зоя МОНГУШ,
библиотекарь.

ЧОГААЛЧЫЛАР НАЙЫРАЛЫ — ЧОННАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ

Лидия Иргит, Диана Кан

Кымга-даа бол, чарбылда чок,
каржы, доңгун ээрбес мен.
Хоюу ана эстиир чыгыы
кончуг чымчак эттээн багдан
Хыныыр болбайн садып алгар,
караам өөртү чассып чорууйн,
Коданыңга дүне Айже
хоюунады ээрип бээр мен.

Ынчан биске бедик херим,
шоочаның херээ-даа чок.
Эжик хаагы, ынчалза-даа
сеткил-сагыш шооча чок.
Ырым улаар бедик дээрде
сылдыс үнүн кадып алгаш,
Эккештиң сирень чайнаан
айдың сугну ижип аар мен.

ЭЛЕЗИНГЕ ЧҮҮ-ДАА ҮНМЕС

Бажыңы чок кижилерден,
ээзи чок бажыңардан,
Ай чыры куттулгулаан
фонарь аскан чагылардан
Баарым өйгөн ынакшылдың
хыл дег тыны үзүлбээнде,
Агар хоюг элезиниң
даажын каапкаш, чорувуттум.

Бир-ле кижиге үнү соомда
«Эглип кел!» — деп чыдып калды.
Куду алзы чулуп баткаш,
ону тода дыңнавадым.
Кудай тиинде сылдыс караа
чоорту чырып көстүп кээрге,
Биез шагда соолган хемче
ужа-тура үнүп ор мен.

Элезин тей аккан черде
өлүгүлүс хөөрлери...
Маңаа доктаап чурттай берзе,
өңнүүм болур кижиге чок-тур.
Ээ-че, маңаа төрүттүнзе,
элезинге чүү-даа үнмес.
Маңаа кижиге өлү бээрде,
кударал-даа дыңналбас-тыр.

ХОМУТ

Өжээн-хыктыг өөрүм билзин...
Моюн барда, хомут кай баар.
Өскерлики багай нүүрнүң
Боскунга боой астына бээр.
Мээң Пегас-адым кончуг,
Эмдик хедер чаңы дошкун.
Белен черле өске хомут
Эргезинге дүжүп бербээн.

Кижиге кижээ дөмей эвес,
Сыгыдымны дыңнай сал-ла,
Киткеп тадаан казыргы дег,
Сыйда боду шурадып кээр.
Чүгөн-суглуун ушта киштеп,
Шөлөөн шынаа сагынганда,
Чүгүлүг эзир түрүн тыртып,
Сөөгү чок дег ужуга бээр.
Суг сөөртүр чөлдүр чаваа
Багай хомут суктунзун дээш,
Шуугак хоозун мунукчуу
Базып каа дег, эстээр Борам.

Ам бо үш шүлүктө ойзу-кыйзы чажырып каан бодал-дарның алыс ханы утка-шынарларын дес-дараалаштыр чазып номчуптаалы:

1) Диана бирги шүлүүнде амыдыралдың каржы чаңылдарына херээжен кижиниң удур хөөннерин ыт-тың өмүнээзинден кижизиг хамаарылганы оттурарын элдээрткен.

2) Чүү-даа үнмес, чүгле элезин агып чыдар черге чурттаары берге болбайн. «Мындыг черге өлү бээрде, кударал-даа дыңналбас-тыр». Ханы утка бо одуругларда чаштып чыдар. Ону ам-даа тода чаза ажыдыптаал: «Кударал чок амыдырал чырык чер кырында чок. Ол дээрде кижиниң чон аразына чурттаары-дыр. Чон чок болза, ээн черге кударал-даа кайыын кээр деп (!)».

3) Алдан-дургуннарның мойнунга байларның хомуттарын кедирбес дээш, дидим кижилер ок-боолуг үймээни база-ла пугачевчулар дег кыпсып үндүргөн болгай. Ындыг байдалдар кижиге ниитилелинге турба-зын дээн бодалын шүлүкчү эң-не эпиг-чөптүг күзели-биле илереткен-дир. Ол дээрде уран чогаалдың база бир тускай үнү болбаска.

Диана Кан, Евгений Семичев база Лидия Иргит шак-ла мынчаар шала чажыт, ойзу аарак, чуруп сөглээр хөөннери-биле тыпчып, өңүктөжи берге-ни чугаажок. Гималайның дээрде булуттар ындын-да хүнге чайнаан чажыттарын Рерихтин гениалдыг чуруктары бүгү делегейниң чоннарының магадап ханмас уран байлаа болдурган. Маңаа чижеглей бо-дап көөрге, эрте шагдан бээр кырында мөңгө көк мөңгилер шыптыган бедик таңдыны бурунгу өгбе-леривистиң Мөңгүн-Тайга деп ыдыкшыдып адааны кайгамчык!

Ынчангаш бис Салчак Молдурганың соон дарый төрөөн чериниң болгаш ооң чонундан үнүп турар Саая Майнак, Лидия Иргит, Зоя Донгак, Борис Казырыкпай чергелиг онзагай үннери-биле ады алгып хөйгө бил-дингир апарган чогаалчыларга казак-чагырга болгаш культура албан черлеринден кичээнгейни көргүзери чугула.

Бо эрткен үелерде бодунуң салым-чаяанын четче ажыдар үе байдалы турбаан-даа болза, Лидия Херли-евна радио төвүнге бодунуң албан ажылы-биле чонга ажык-дузазын көргүспүшаан, Россия чергелиг шүлүк чогаалының деңгелинче үне бергенин кижиге мактавас аргажок.

Слезой нечаянной одной
Я покачула шар земной...
Простите, земляки!
Чтоб пошатнуться от грозы,
Достаточно одной слезы,
Упавшей со щеки.

Ногаан доштуг Ак-Бедикче үнүп бар чораан аль-пинист мурнунда кижиниң изин чандыр базыптар бол-за, ол дүвү чок шың тамыже караш дээр дээн-биле дөмей. «Мөңгүн булактың» тус черниң болгаш ында шаг-төөгүден чурттап турар кижилериниң аажы-чаң-нарындан сыстып үнүп турар онзагай демдектерин орус шүлүкчүлериң эскерип кааны дыка онза. «Я уронила зеркальце из рук», «Сердце мое для любви не погасло», «Я не заплачу у порога» болгаш оон-даа өске хөй-хөй лириктиг чогаалдарны чиңгине тыва-зы-биле кожа-кожа парлап каар болза, «Мөңгүн булак» чүгле Мөген-Бүренде эвес, а кижилерниң сеткил-сагы-жындан «мөңгүнелдир» куттулуп кээп турарын Диана биле Женя кандыг-даа чидирг чок, харын-даа улам уранчыды очулдурганнар. Евгений Семичев «Небесная крепь», Самара 2005.ар. 278-298.

Чоокта чаа Абакан хоорайга болуп эрткен бүгү Сибирь чогаалчыларының хуралына бистиң эви-леливистиң даргазы Э.Мижиттиң саналы-биле Рос-сияның Күрүне Думазынга болгаш президент Вла-димир Путинниң адынга национал литератураның сайзыралынга, ооң саң-хөө гонорар болгаш парла-дырынга күрүне деткимчезин көргүзүп, кичээнгейге алырын дилээн саналын алтай, тыва, хакас, бурят, орус болгаш өске-даа чоннарның чогаалчыларының мурнундан шиитпирни хүлээп алгаш, ынаар чорут-каны 2015 чыл Россияга литература чылы болур апарганда, ол дилег-шиитпир тыва чогаалчылар бистерниң хей-адывысты көдүрө бээри чугаажок. Караңгы эзим ындындан хүн херелиниң аттыгып үнүп оары дег, мындыг өскерлишкиннерни баш удур эндевээн ышкаш Барыын-Хемчик кожуун ча-гыргазының «Салим Сюрюн-оол аттыг чогаал шаң-налын» тургузуп алганын Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл болгаш өске-даа чагырга, яамы, культура черле-ри тургузуп алгаш, ону хакастар дег амыдыралга боттандырып эгелээр болза (мындыг саналдарны мен 2001 чылдан эгелээш хурал-суглаага саналдап, Өвүрже бижип-даа турдум), үндезин тыва культу-раның, тыва уран чүүлдүн, ядарап эгелээн төрөөн дылывыстың моон соңгаар сайзыралынга, эконо-мика адырынга болза, чаа электростанция туттуна берген дег, улуг күш немежил, хөгжүүр апаар бис.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ,
Тываның Улустуң чогаалчызы.

1996-97 чылдарда Лидия Херлиевна Москвага Горький аттыг литература институтунуң дээди курс-тарына кады өөренип турганы Самара чурттуг Евгений Семичев биле Диана Канниң өг-бүлөзи-биле өңүк-жи бергени тыва шүлүк чогаалынга өске чоннарның таан-бодал делегейинче база бир чаа кокпаны ажыт-каны болгаш моон соңгаар тыва чогаалчылар бистер-ниң найыралчы оруувусту алгытканы ол.

«Мөңгүн-Тайганың шириин бойдузу болгаш ооң кижилериниң шыдамык уксаа бүдүжүн алгап чураан Мөңгүн булак» деп ооң шүлүктөр чыындызын ынчан 1996 чылдың март айда Владимир хоорайга болуп тур-ган бүгү Россияның аныяк чогаалчылар семинарына ыгарып, очулдуржуп тургаш, иштинде хөй боданган эң, шимээн-не чок чажыттарлыг ооң чырык шырайын-га «мөңгүн» деп метафораның кижиге сеткилинге дээп эр салдарын эскерип кал сал-ла, изиг дээрэзи-би-е очулдуруп олурумда, ол кайгамчык, бедик, чаагай-ранче үнүп бар-ла чыткан ышкаш болган мен» — деп, Женя, бо одуругларның авторунга 2003 чылда Мос-квага чогаалчылар чыыжына таваржы бергеш, чугаа-ан. Мен аңаа:

Чүректерниң сорунзазы
Бодалдарга кыптыга бээр,
Шүлүкчүлөр кокпалары
Москвага душтура бээр—деп харыыладым. Ол-чан Диананың «Согдианын» меңээ белекке бер-ди. «Кадының кайгамчык чараш кижиге чорду, ооң чогаалдары база онза-дыр, ол!»—деп, шынын-на чугаа-дым. Кыска часпар төне берген, ийи аңгы чоруп-ин бис, ол-ла хевээр оон-биле көрүшпээн мен. Ол-и өг-бүлө шүлүкчүлөр бо үеде Россияның эң-не-сурагылыг, хөй-хөй янзы-бүрү улуг-улуг чогаал шаң-ылдарының эдилекчилери апарган чорду. Кашкыя-ла ырымдаазы: «Наш современник» № 4, 2013, ар.58-62. Марина Струкова «На русском лихом порубежье» (о-ззи Дианы Кан). Женя дээрде болза-даа хөй пар-тынып турар. Ынчанмайн канчаар, олар гонорарын турар, бисте чүү боор куруг... Гонорар чокта, хол-лдына бээр деп, Кудажы шагда-ла чугаалаан.

Лидия хөөкүй ийи-даа катап алдарлыг херээженнер тайында бодунуң пенсиязы-биле Абаканга очерктер-иниң үндүрүп алгаш, боду садып кылаштаар... «Ир дугаарында хлеб алыр бе? Азы ном бе? Бо ийи-тырыгга үзүп кээрге, чогаалчылар эң-не берге бай-ылда келген бис. («Серебряный родник» Е.Семичев очулдурган, Москвага парлаттынган. «Счастья грамм-мы» Д.Кан очулдурган.) Абаканга бодунуң чарыгда-ы-биле парладып алган. Лидия Херлиевнаның чогаал-чынының номнары эртемден, шүлүкчү С.Комбу болгаш өске-даа критиктерниң эки үнелелдерин алган. Оода-чаа ам 60 харлап турда, Чазак грант-акша шаңналдан-ыырлап көөр болза деп чогаалчы эш-өөрлерим мур-нундан дилег кылып олур мен.

Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чыл-онга ол өңүктөривисти бээр чалап көргөн болза-ла күзелдиг турган бис, Акшага үзерге-ле, бүгү күзел-жүп каар. Ындыг болза-даа шириин агаарлыг Мөңгүн-айганың шүлүкчүзү Лидия Херлиевнаны корей омак-ыг Диана Канниң магадааны дег, мен база ооң орус-ылда «Согдиана» деп номундан кайы-даа үеге ой-у-кыйзы элдээрткен философчу утка-хөөннерлиг 3 шүлүктөрүн номчукчуларга очулдурганымны юбиляр-ның үнүктөргө белек кылбышаан, оларның өмүнээзинден-омчукчуларга сөңнеп олур мен.

Чулардан мээ садып алгар,
ыдыңар бооп бараан болуйн.

Эртенниң-не өөрүшкүлүг
оттур ээрип чораай-ла мен.

Чугаа чокка мунгаралың
алаактырып, арның чылгап,

Эпти-ле бо тепкилээрин
шыдап эртип чаңчыгар мен.

Меңээ чүгле чулар херек...
элдеп чиктиг негелде, а?

Ээзи кижиге бүрүзүңе
дүп бүдөр үеден бээр.

Белен, эпиг моюн өйбес,
чимчак багдан садып алгар.

Эргеледиң меңээ таалал —
холуңарга эпиг болзун.

Октябрь 9 — Бүгү-делегейниң харылзаа хүнү

Бурунгаар көрүштүг удуртукчу

Харылзаачы — кайы-даа чуртта чугула мергежилдериниң бирээзи. Делегейде харылзаа адыры үениң агымының аайы-биле бурунгаар хөгжүп турда, бистиң республиканың харылзаа адыры база көскүзү-биле сайзыраан. Делегей чурттары-биле харылзаштырып турар, республиканың көдээ чурттакчылыг черлеринге электроннуг ачыдуза чедирилгезин тургузуп эгелей берген база чаа-чаа технологияларны ажыглап турар.

Бо ажылга сеткилинден бердинген, үлүг-хуузун кириштирип чоруур кызымак харылзаачылар бистиң аравыста хөй. Оларның бирээзи, мээң бөгүгү маадырым, Кызылдың 1 дугаар харылзаа салбырының даргазы Светлана Экер-ооловна Монгушту номчукчуларга таныштырайн.

Светлана Монгуштуң бичии болгаш элээди чылдары төрөөн чери Чөөн-Хемчиктин Чыргакыга эрткен. Школань Чыраа-Бажы суурга өөренип дооскаш, Бурятияның төвү — Улан-Удэ хоорайның харылзаа техникумунче шылгалдаларны дужаап алгаш, 3 чылдың студент амыдыралын эрткен. Ортумак тускай эртемни чедип алгаш, күш-ажылының баштайгы базымнарын Тандының Бай-Хаак суурнуң харылзаа салбырынга эгелээн. Аныяк специалист улуг сонургал-биле чыл ажыр ажылдааш, 1990 чылда Кызылдың 9 дугаар харылзаа салбырынга ажыл-агыйын уламчылаан. Аңаа ажылдап чоруй, хоорайның №4 салбырынче шилчээн. Ол-ла ажылдап турган үезинде Тываның күрүне университетинин экономика факультетинге бот-өөредилге-биле өөрөнгөш, дээди эртемни чедип алган. Светлана Экер-ооловна чүгле харылзаа адырынга ажылдап чораан болгаш ооң чылдан чылче арга-дуржулгазы улгадып, мурнакчыларның санынче кирип турган.

Кызылдың №1 салбырынга ажылдап киргеш, 2003 чылдан бо үеге чедир ол албан чериниң даргазы бооп ажылдап турар. Светлана Монгуш бо адырга 27 чыл бараан болган. Өөнүң ээзи Шой-оол Монгуш-биле ожукажы дег үш уруглуг. Улуг уруу Снежана Ооржак — авазының изин истээн экономист эртемниг база-ла харылзаа адырының аныяк ажылдакчызы. Оглу

Начын — Санкт-Петербург хоорайда студент, хеймер уруу Сай-Суу — Кызылдың №7 школының 10-гу классчызы.

Светлана Экер-ооловнаның удуртуп турар салбырында 11 килдис бар. Ында 110 ажылдакчыны хаара туткан. Чонга ачыдуза чедирер харылзаа адырының бо салбыры ажылының үре-түннели-биле 2005, 2006, 2010, 2014 чылдарда мурнуку одуругга чоруп турганнар. Ол башкарып турары ажыл-чорудулгазын кысказы-биле таныштырды: «Амгы үеде харылзаа ажылын мурнуку чылдарда дег хол-биле кылып турбас, шупту компьютерже шилчип, Интернет дамчыштыр чоруп турар. Бистерде, харылзаачыларда Winpost деп программа бар. Шупту ажылды ол езуугаар кылыр. Чоннуң солун-сеткүүлге сонургалы бедик, тус черниң солуннары «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары» болгаш «Аргументы и факты», «ЗОЖ», «Труд» оларны номчуп турарларның саны хөй» — деп, ол демдегледди.

Шынап-ла, делегейни Интернет четкизи «ээремчик дузаа» дег шыа алы-даа берген болза, саазын солуннарга сонургалдыг улустуң санының хөйүн чугаа аразында билдим. Улуг назылыгларга солуннары, акша-төгерики бажыңнарынга алпарып чедирер, оларның-биле үргүлчү харылзаажып турар. «Бо үеде пенсия алыкчыларының 50 хуузу — банкыларда, а чамдыызы харылзаа салбырларындан алыр. Акша алырда база чурумнуг, мурнуку чылдарда ышкаш узун оочурга шыладыр туруп турбас, ында харылзаачы уругларның шалыпкыны-биле чонну эрттирип турарын эскердим. Интернет таварыштыр солунну, идик-хепти, телефонну, бодунга херек аңгы-аңгы барааннары почтаның Интернет четкизин дамчыштыр чагыдып ап

Кызылдың №1 харылзаа салбырының даргазы Светлана Монгуш.

болур. Ында бичи саазында 14 тускай сан бар, ону таварыштыр интернеттен чагыткан бараанының кайда кел чыдарын көрүп алыр, магалыг аларган шаг-дыр ийин» — деп, салбыр даргазы немеп кагды.

Депшилгелиг үеде келген-даа болзувусса, четпестер база харылзаа адырында бар. Харылзаа чурумунуң негелдезин езуугаар алырга, олар чүгле хоорайның чер бажыңнарында чурттап турар чонун харыылаар, а хөй каът бажыңнарда чурттакчылар тус черниң удуртулгазынга хамааржыр чүве-дир. Чагыдыкчыларның бажыңнарының хериминде шаанда ышкаш солун суптар бичежек хааржактар чок болуп турары харылзаачыларның «бажының аарыы» аларган. Ынчангаш чагыдыкчылар солун суптар бичежек хааржактарын катап кылып аар болза эки. Бо айтырыг харылзаачыларда эң сагыш чованчыг хуннун чугула айтырыг-дыр деп, олар шыны-биле чугааладылар.

Аныяк харылзаачылар хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылдыг хоочуннарындан үлегер-чижекте ап турарын Светлана Экер-ооловна чугаалады. Күш-ажылдың хоочуннары, харылзааның тергиннери Софья Оюн, Алефтина Леонтьева 35 чыл дургузунда ажылдаан, ам-даа ынак ажылындан салдынмаан болдулар.

Бо хире тура-соруктуг, бурунгаар көрүштүг ажылдакчыларлыг харылзаа салбыры тиилеп турбайн канчаар.

Ася БАЗЫР-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

«Чаа технологиялар төвү»

Сентябрь 19-туң хүнүнден эгелеп Омск хоорайдан келген «Чаа технологиялар төвү» мага-боттуң (бүрүнү-биле азы кезектеп) компьютерге хыналдазын эртеринче чонну чалап тур. База ол ышкаш төптүң эмчилери сүмелерни бээр. Дыштаныр хүн болгаш дүштеки чалсар чокка ажылдаар. Октябрь 12-ге чедир хүлээр.

«Мөңгүлек» гостиницазы, 2-ги каът («Билайн» офис талазындан кирер). Харылзажыр телефону: 8-983-366-1961.

Чөөн-Хемчик кожуунуң Бажың-Алаак ортумак школынын 2006 чылда дооскан **Аннета Николаевна ХОВАЛЫГНЫҢ** адынга тывыскан 6 4092053 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Байыр чедириишкени

Мөңгүн-Тайга кожуунуң Кызыл-Хая суурда ажылдап-чурттоо бистин эргим ачавыс, өөнүң иштиниң быжыг чалыкчылар Алдын-оол Чамзыевич ИРГИТ октябрь 16-да 60 харлаар. Бирелдиг ачавыска быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, бистин ачавыска ам-даа хөй чылдар чурттап, үнелиг чагы-сөзүн берип чоруун күздөдүс. Ол биске эң эргим, эң чоок, эң хүндүлүг чорукчу.

Өөнүң ишти, оглу, уруглары, уйнуктарыңар.

Ие (өг-бүлениң) капиталының

акша-хорөңгизин бажың тударыңа, бажың (чуруттап) садып алырыңа ажыглаары-биле чээлиши бээр.

Тел. 8-923-389-70-57, 8-923-543-05-47.

КПК «Согласис», шынадылга №104 от 13 октября 2011г. ОГРН 1061901008806

Төлөвирлиг үндөзүңе паразит.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдыр болза, өртөөниң 50 хуузуң баптап төлөп алыр.

Өртөө Новосибирск хоорайны.

«Регион 17» КХН, Интернациональная кудумчузу, 155,

(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

КХН «РЕГИОН 17». ИНН 2455030034.

Төлөвирлиг үндөзүңе паразит.

Кижиниң чедимчелии болгаш хереглекчилер эргелерин камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле Федералдыг ажыл-албанның Тыва Республикада эргелели тодаргай эвес бөлүктүң хереглекчилеринге — Кызыл хоорайда Интернациональная кудумчунуң 14 дугаар бажыңында септем кылбаанынга хомудал кириген хөй квартиралыг чурттап бажыңының чурттакчыларынга хамаарыштыр эргеге удур чоруктарны соксадырының дугайында судче хомудалды кириген.

Тыва Республикада Кызылдың хоорай судунуң шийтири-биле кижиниң чедимчелии болгаш хереглекчилер эргелерин камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле Федералдыг ажыл-албанның эргелелиниң хомудалдыг негелделерин хандылар.

Ийи ай дургузунда адаттыг үрелген чүүлдерни ууткаар кылдыр хүлээндирер.

Директорнуң албан-хүлээлгезин күүседип турар А.Г. ДЕМЕНТЬЕВ

Кижиниң чедимчелии болгаш хереглекчилер эргелерин камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле Федералдыг ажыл-албанның Тыва Республикада эргелели «Жилсервис» КХН суг хандырылганың санажылга херекселдерин дик-зелээриниң талазы-биле, хууда санажылга херекселдериниң техниктиг байдалдарын бээр-биле немелде төлөвир хандырылгалар төледир (тыртар) кезээнде эргеге удур чоруктарны соксадырының дугайында судче хомудалды кириген.

Кызылдың хоорай судунуң шийтири-биле хереглекчилер эргелерин камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле Федералдыг ажыл-албанның эргелелиниң тодаргай эвес бөлүктүң кижилеринге хамаарыштыр эргеге удур чоруктарны соксадырының дугайында хомудалдыг негелделерин хандылар.

Ийи ай дургузунда адаттыг үрелген чүүлдерни ууткаар кылдыр «Жилсервис» КХН-ни изиг суг хандырылгаларының санажылга херекселдерин ажыглалче киригени болгаш дик-зелээни дээш немелде төлөвирлерни хавырап талазы-биле эргеге удур чоруктарны соксадырын хүлээндирер.

Директорнуң албан-хүлээлгезин күүседип турар А.Г. ДЕМЕНТЬЕВ

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10, харысгалыг секретарь — 2-40-77. КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг килдис—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 6079. Чагыг 126. Номериң парлалгаже дужаганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээ. Херекселдерни дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылар дүңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.